

İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASINDA ARTIKLİN İSTİFADƏ ÜSULLARI

Giriş. Müasir ingilis dilində artıkl adlanan köməkçi nitq hissəsi isimlərin əvvəlində şlədilir və qarşısındakı isimə yanaşaraq onu bir növ təyindir.

Artıkl əsas nitq hissəsi olan ismin mühüm əlamətlərindən birini müəyyən edir və ismə məxsus müəyyənlik və qeyri-müəyyənlik anlayışlarının bir qrammatik kateqoriya kimi ifadə olunmasına xidmət göstərir. Article ingilis dilinin qrammatikasında öyrəndiyimiz ən təməl mövzulardandır. İlk başlanğıcda asan mövzu görünməsinə baxmayaraq ingilis dilini öyrənmiş şəxslər ingilis dilində cümlə qurarkən ən asan mövzularda texniki səhvlərə yola verə bilirlər. Yazı və şifahi anlamada bir çox qrammatik səhflərlə qarşılaşırıq. Bu tip səhvlərlə ən çox ingilis dilinin qrammatikasında article-in düzgün istifadə olunmadığı hallarda rastlaşırıq. Article asan görsənməsinə baxmayaraq öyrənilməsi aktualığı tələb edən qrammatik mövzulardan biridir. İngilis dili qrammatikasında hər bir mövzuda istisna halının olduğunu bir çox qrammatik məsələlərdə görürük. Eləcə də artiklin ingilis dilində işlədilməsində istisna halları mövcuddur.

İngilis dili qrammatikasında artıkl iki növdür: Qeyri-müəyyənlik Artıklı (Indefinite), Müəyyənlik Artıklı (Definite). Müəyyənlik the artıkları ilə ifadə olunur. Qeyri-müəyyənlik də a artıklı ilə ifadə olunur.

İlk öncə ingilis dilinin qrammatikasında müəyyənlik artiklini nəzərdən keçirək. Müəyyən the artıklı "that" (o) işarə əvəzliyinin qədim formasından əmələ gəlmişdir. Müəyyən artıkl həm tək, həm də cəm, həm sayıla bilən, həm də sayıla bilməyən isimlərlə işlədilir. Tələffüz zamanı özündən sonra gələn söz samitlə başlanarsa, the müəyyən artiklinin sonuncu səsi [ə] neytral səsi, saitlə başlanarsa, [i] kimi oxunur.

Məsələn, [ə] the boy – the boys: Open the window. Close the door.[i] the actress, the apple:
Ən ümumi şəkildə qeyri-müəyyən artıkl a (an) o zaman işlədilir ki, söhbət müsahibə, dinləyiciyə, oxucuya məlum olmayan əşya və ya şəxsdən gedir. Əşya və şəxs barəsində əlavə məlumat verildikdə, haqqında danışılan şəxs və əşya eyni tipli şəxs və əşyalar sinfindən ayrıldıqda isə müəyyən artıkl the işlədilir. Məsələn, This is a book. The book is black.

Qeyrimüəyyən a artıklı "one" (bir) sayının qədim ingilis dilindəki formasından əmələ gəlmişdir.

Müasir ingilis dilində də həmin "bir" mənası mühafizə olunur və onagörə də qeyri- müəyyən artıkl (əsasən) sayıla bilən tək isimlərin əvvəlində işlədilir.

Məsələn, a book, a folder, a pencil (3, s. 28).

Əgər ismin əvvəlində onu təyin edən sifət gələrsə, onda artıkl sifətin əvvəlində işlədilir və yenə də ismə aid olur. A, samitlə tələffüz olunan isimlərdən əvvəl işlənir. A : bir, hər hansı bir mənasını ifadə edir. Məsələn, a nice girl.

Özündən sonra gələn isim və yaxud həmin ismi təyin edən sifət sait səslə başlavsasa, qeyri-müəyyən artiklin an forması işlədilir. "a/an" yalnız tək olan sayıla bilən və sifətlə təyin edilən mücərrəd isimlərlə işlədilir. Dilimizdə əsasən An: bir, hər hansı bir mənalarnı ifadə edir. An, saitlə tələffüz olunan isimlərdən əvvəl gəlir. Məsələn, an actor, an outsider, an interesting book, an orange, an apple (3, s. 34).

İngilis dilində qeyri-müəyyənlik artıklı geniş mövzudur. Çünki, qeyri-müəyyənlik artıklı çox hallarda istifadə olunur. Bir çox mənbələrdən əldə edərək gəldiyimiz nəticə ingilis dilində qeyri-müəyyənlik artıklı əsasən aşağıdakı hallarda istifadə edilir:

1. Sənət, peşə və ixtisas haqqında məlumat verdikdə:
My brother is a teacher.
I am an English teacher.
2. Şəxs və ya əşyanı təsvir etdikdə: The sun is a star.
3. İlk dəfə bir isimdən bəhs etdikdə: I have a car
4. Ölçü, məbləğ, çəki, məsafə, vaxtı təyin etdikdə: 20 manats a kilo, once a month, five days in a week. Hundred, million, thousand saylarının qarşısında işlədilə bilər: a million, a thousand.
5. "To have" feli digər mənalarda işlənərək yaratdığı birləşmələrdə: to have a rest, to have a bath, to have talk...
İstisna: "to have+breakfast/lunch/dinner/supper" birləşmələri bu qaydaya tabe deyil: I am having dinner now.
6. Əşyanın hansı qrupa aid olduğunu bildirdikdə. Məs: Tennis is a game (7).

Nümunələrdən də göründüyü kimi, qeyri-müəyyənlik sayıla bilən, sayıla bilməyən, tək, cəm, xüsusi isimlərlə işlədilə bilər. Dilimizdə daha çox "o" işarə əvəzliyi kimi istifadə edilə bilər.

Nəşə haqqında ilk dəfə danışdıqda a/an işlədilir. İlk məlumatdan sonra, həmin isim haqqında olan digər cümlələrdə the işlədilir:

My father bought a magazine and a newspaper yesterday. The magazine was very interesting, but the newspaper was boring.
My father bought a magazine and a newspaper yesterday. Jurnal və qəzet haqqında ilk dəfə məlumat verilir.
It is very hot. Can you open a window-pəncərə məlum deyil It is very hot. Can you open the window nearest the door- pəncərə məlumdur(6, s.33).

Aşağıdakı hallarda the artıklı işlədilir:

³³ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

1. Dünyada tək olması ilə fərqlənən isimlərin qarşısında işlədilir: the Sun, the capital, the universe, the cosmos, the world, the sky.

İstisna-1: Əgər belə isimlərin qarşısında təyinedici söz olarsa, o zaman a/an artıqlının işlədilməsi də mümkündür: A bright sun rises above the sea.

İstisna-2: the Sun/the Moon/the Earth istisna olmaqla digər planetlər artıqlızsız işlədilir.

2. Vəziyyətdən asılı olaraq məlum isimlərin qarşısında the artıqlı işlədilir. Məsələn, əgər biz hər hansı bir otağı sözlə təsvir etsək the floor-döşəmə, the ceiling –tavan və sairə kimi sözlərin qarşısında the artıqlı işlənəcəkdir, çünki hər bir otaqda yalnız bir tavan və ya döşəmə vardır: It was a new house. The roof was red, the door was brown.

3. Radio, same, difference, following, whole sözlərinin qarşısında həmişə the artıqlı işlədilir: I have read the whole book. I do not like to listen to the radio. Radio sözünün qarşısında the artıqlının işlədilməsinə baxmayaraq television sözünün qarşısında the artıqlı işlədilmir:

I watch television everyday. I watch the television everyday.

4. Müəyyən sosial qrupu və ya sinifi ifadə edən isimlərin qarşısında işlədilir: **the public, the proletariat, the peasantry, the common people.**

5. Sıra saylarının qarşısında the artıqlı işlədilir: **the first, the second...** Qeyd: “at + sıra sayı” kombinasiyasında the artıqlı işlədilmir:

At first I did not like her, but in the end we became good friends - İlkin olaraq mən onu xoşlamırdım, amma sonda biz dost olduq.

in + the + morning, afternoon, evening . **Where do you go in the evening?** -Sən axşamlar hara gedirsən?

6. Adi dərəcədə olan sifətlərin qarşısında the artıqlının işlədilməsi onların cəmlənməsini bildirir: rich -varlı — the rich – varlılar.

7. Üstünlük dərəcəsində olan sifətlərin qarşısında: **He is the strongest boy in our class**- O sinifdə ən güclü oğlandır.

8. Dillər language sözü ilə işlədildikdə onların qarşısında the artıqlı işlədilə bilər: **I learn English- I learn the English language.**

9. Ümumi qayda olaraq ad, soyad və ləqəblərin qarşısında artıqlı işlədilmir. Lakin aşağıdakı hallarda onların qarşısında the artıqlı işlədilə bilər. Əgər onlar Past Participle (Keçmiş zaman feli-sifəti) forması ilə təyin edilərsə: **The phoned Fuad is my friend.** (Zəng edən Fuad mənim dostumdur.) Əgər onların qarşısında peşə, sənət mənalarını ifadə edən söz işlədilsə: **the engineer Bayramova– Mühəndis Bayramov.**

10. Cəm halında olan ad və soyadların qarşısında the artıqlı işlədilir: **the Adams.**

11. Mehmanxana, restoran, teatr, kinoteatr, muzey, qəzet və təşkilat adlarının qarşısında the artıqlı işlədilir: **The British Museum**

12. Məşhur tarixi abidə, dövr və tikililərin qarşısında **the** artıqlı işlədilir: **The Tower of London.**

13. Coğrafi cəhətlərin qarşısında the artıqlı işlədilir: the north – şimal, the south - cənub, the west – qərb, the east – şərq, the north-east, the south-west.

14. Qütb adlarının qarşısında: **the North Pole – Şimal Qütbü; the South Pole – Cənub Qütbü; the Arctic – Arktika**

15. Coğrafi region adlarının qarşısında: **the Far East – Uzaq Şərq; the Near East – Yaxın Şərq**

16. Okean, dəniz, kanal, göl, çay adlarının qarşısında: **the Baltic Sea.**

17. Ada qruplarının qarşısında: **the British Isles, the Azores.**

18. Dağ silsilələrinin qarşısında: **the Alps, the Rockies, the Andes.**

19. Səhra adlarının qarşısında: **the Karakum, the Sahara.**

Bir çox hallarda da coğrafi adların qarşısında the artıqlı işlədilmir:

a) Körfəz adlarının qarşısında: **Hudson Bay, Mexico Gulf...**

İstisna: Lakin körfəz adlarının “of” sözü ilə düzəldilən birləşmələrində the artıqlı işlədilir: **the Gulf of Mexico** və s.

b) Yarımada adlarının qarşısında (yalnız yarımada adını çəkildikdə): **Kamchatka, Kola, Absheron.** Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Yarımada adları peninsula (yarımada) sözü ilə birlikdə işlədildikdə onların qarşısında the artıqlı işlədilir: **The Absheron Peninsula, The Kola Peninsula.**

c) Əgər göl adlarından sonra lake (göl) sözü gələrsə, onların qarşısında the artıqlı işlədilmir. Lake sözü gəlmədikdə isə işlədilir:

Lake Michigan, Lake Ontario-The Lake Michigan, The Lake Ontario.

ç) Şələlə adları qarşısında: **Niagara Falls the Niagara Falls**

d) Ayrı-ayrılıqda ada adları qarşısında: **Great Britain, Cuba -the Great Britain, the Cuba.**

e) Ayrı-ayrılıqda dağ və zirvə adları qarşısında: **Elbrus -the Elbrus.**

ə) Qitə adları qarşısında: **Europe, Asia-the Europe, the Asia.**

f) Ölkə adları qarşısında: **France, China-the France, the China.**

İstisna-1: **the Ukraine/the Argentine/the Congo/the Sudan/the Yaman/the Netherlands** kimi dövlətlərin adları istisnalıq təşkil edir.

İstisna-2: Qitə, dövlət, ada adları republic, kingdom/ state/ continent/ island və s. sözlərlə işləndikdə onların qarşısında the artıqlı işlədilir: **The Azerbaijan Republic/ The United Kingdom etc.**

g) Vilayət, ştat, şəhər, qəsəbə, kənd adları qarşısında the artıqlı işlədilmir: **Quebec, Texas, California, Paris, Washington, Moscow, London, Oxford (4, s. 53).**

Bir sözlə, ingilis dilində artıqlı adlı qrammatik forma mövcuddur. Artıqlı əsasən ismin əlamətidir. Fikirimizdə tutduğumuz əşya müəyyəndirsə the artıqlı, qeyri-müəyyəndirsə a/an artıqlı işlədilir. Artıqlın iki növü - Qeyri-müəyyənlik artıqlı-a/an, Müəyyənlik artıqlı- the ingilis dilinin qrammatikasında böyük əhəmiyyət kəsb etməkdədir.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Adilov M.İ. Verdiyeva Z.N. Ağayeva F.M. İzahlı dilçilik terminləri, Bakı, maarif 1989, s.140
2. Həsənov Ə.M. Müasir Azərbaycan dilinin leksikası, Bakı, Maarif, 1987, s.17. üm. 308 s.
3. Həşimov M. İngilis dilinin qrammatikası. Bakı, Maarif, 2019
4. Hüseynov A. Müəyyənlik və qeyri müəyyənlik kateqoriyası haqqında Azərbaycan dili və ədəbiyyatı tədrisi, 1982 N3 Səh 50 -55
5. Qurbanov A.M. Ümumi dilçilik 2 cildə I c, Bakı, Maarif 1989, s.568
6. Crystal D. Style: The varieties of English, 2nd edition, London, 1987 28.
7. <http://www.cahid.info/archives/1737>
8. <https://kayzen.az/blog/ingilis-dili/21874/artikl.html>

Açar sözlər: Artıqlı, ingilis dili, dünya dilləri, ədəbi dil, qrammatika

Ключевые слова: Артикл, английский язык, the world languages, литературный язык, граммер

Key words: Article, English language, мировые языки, literary language, grammar

İNGİLİS DİLİNİN QRAMMATİKASINDA ARTIKLIN İSTİFADƏ ÜSULLARI XÜLASƏ

Dünyada hər bir dilin qrammatik qaydaları vardır. İngilis dilinin də digər dünya dilləri kimi özünəməxsus qrammatik qayda-qanunları mövcuddur. Article ingilis dilinin qrammatikasında öyrəndiyimiz əsas mövzulardandır. Artıqlın asan mövzu kimi görünməsinə baxmayaraq ingilis dilində cümlə qurarkən ən asan mövzularda texniki səhvlərə yola verə bilərlər. Səhifə yol verməmək üçün artıqlın işlənilməsi metodunun öyrənilməsi vacibdir.

Məqalə ingilis dilinin qrammatikasında xüsusi rolunu oynayan artıqlın istifadə qaydalarına həsr olunmuşdur. Xüsusilə, artıqlın müəyyənlik və qeyri müəyyənlik adlanan iki növündən bəhs olunur. Məqalənin yazılması üçün müxtəlif elmi ədəbiyyatlardan istifadə edilmişdir.

СПОСОБЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СТАТЬИ В ГРАММАТИКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА РЕЗЮМЕ

У каждого языка в мире есть грамматические правила. Английский, как и другие мировые языки, имеет свои грамматические правила. Артикл - одна из основных тем, которые мы изучаем в грамматике английского языка.

Хотя артикли могут показаться легкой темой, они могут допускать технические ошибки в самых простых темах при составлении предложений на английском языке. Важно научиться методике развития артикуляции, чтобы не ошибаться.

Статья посвящена правилам использования артикли, которая играет особую роль в грамматике английского языка. В частности, есть два типа артиклей: определенные и неопределенные. Различная научная литература была использована в написании.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova